

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Розглянуто основні проблеми етнографічного вивчення міської культури. Зазначені основні методологічні підходи етнографічного дослідження міста. Окреслені аспекти, на які необхідно звернути увагу при етнографічному дослідженні міської культури.

Ключові слова: місто, міська культура, етнографічні дослідження.

Рассмотрено основные проблемы этнографического изучения городской культуры. Обозначены основные методологические подходы этнографического исследования города. Указаны аспекты, на которые необходимо обратить внимание при этнографическом исследовании городской культуры.

Ключевые слова: город, городская культура, этнографические исследования.

The article is devoted to the basic problems of the ethnographic studying of the city culture. The author has designated the basic methodological approaches of ethnographic researches of a city. Aspects to which it is necessary to pay attention at ethnographic research of city culture are specified.

Keywords: a city, city culture, ethnographic researches.

Неодноразово в наукових дослідженнях у контексті проблем переходу суспільства від одного типу до іншого підкреслюється важлива роль у цьому процесі саме міста. Місто не тільки акумулює всі суспільні процеси, але і є зберігачем інформації про це. У зв'язку з цим у сучасних дослідженнях особливого значення набуває завдання інтегрувати знання про сучасне місто, і достатньо чітко вимальовувалася необхідність інтердисциплінарного підходу у вивченні проблематики функціонування міст.

На користь цього існує цілий ряд чинників. Серед них: міцне переважаюче городян, абсолютне зростання міського населення, кількісне його переважаюче над сільським. Окрім цього, спостерігається зростання впливу міст, міської культури на всі сфери народного життя. Процес урбанізації є настільки сильним, що без вивчення міст, міського способу життя неможливо пояснити і багато явищ сільського життя, уявити собі культуру народу в цілому.

Незважаючи на те, що місто виникло набагато пізніше, ніж людське суспільство, саме місто сформувало особливий тип культури, а на даний момент переважаючим стилем життя стає урбанізм. Міста з моменту свого виникнення зацікавили дослідників різних галузей знання. При цьому кожна наукова дисципліна сформувала власний образ міста, як предмет вивчення і виділяє сторони, що цікавлять лише її.

Наприклад, істориків у контексті еволюції людських поселень цікавить походження міст. Зовнішній вигляд міста (міський ландшафт) вивчає архітектура. Соціо-

логія робить акцент на взаємовплив міського середовища і людського суспільства. Питаннями управління містом займаються економіка, географія, історія і політологія. Урбанізм, як спосіб життя і домінуюча форма життєдіяльності людини в міському середовищі, цікавий як історикам і соціологам, так і антропологам і політологам. І це далеко не повний перелік акцентів у дослідженнях міста.

Нашим завданням буде означити основні проблеми, з якими зустрічається етнографія при вивченні міста, і визначити ті аспекти, на яких необхідно сфокусувати увагу при етнографічному дослідженні міської культури.

Вивчення культури городян в етнографічній науці в СРСР розвернулося в 50-ті роки ХХ століття. Цей процес був пов'язаний з «*перебудовою етнографічної роботи, орієнтацією її на сучасність*» [5, с. 12]. Головним чином, акцентувалася увага на вивченні культури та побуту робітників з етнографічних позицій. Дослідження історії формування робітничих кадрів, виявлення його територіального та соціального коріння, безперечно, торкалося і власне етнографічних проблем, зокрема, простежувалася роль етнічних традицій у процесі створення нових форм побуту робітників. Підсумки вивчення побуту робітників були зроблені В. Ю. Крупянською [5]. Етнографічні дослідження побуту робітників проводилися в багатьох радянських республіках і, таким чином, вони охопили різні національності. Не оминули увагою даний напрямок й українські етнографи [4; 7-9].

Однак вивчення міста не обмежилось «робітничою» тематикою (це був лише певний етап). Починаючи з

1960-х років, місто та міське населення в цілому ввійшли до сфери етнографічних досліджень. Праці, які торкалися «міської тематики», використовували «міські» матеріали, були різноманітними за своєю тематикою та методами досліджень. Це свідчило про пошук найбільш ефективних підходів до вивчення такого своєрідного об'єкта досліджень, як міське населення [13, с. 39-40]. Саме в 60-ті роки найчіткіше були сформульовані окремі проблеми міської етнографії, перш за все, проблеми етнодемографії, міської культури і побуту, господарства городян, етнічних процесів на сучасному етапі, визначено завдання виявлення загальноетнічної і власне міської специфіки культури і побуту населення, що вивчається, поставлені конкретні завдання з вивчення міської культури різних історичних періодів. У дослідженнях етнографії міста стали широко використовувати історико-порівняльний метод і його різновид у вигляді історико-генетичного методу, а також методи класифікації, типології, статистичного аналізу, наукового опису.

Слід зазначити про значний внесок у науку таких учених, як М. Г. Рабінович [10-12], О. Р. Будіна [2], М. Н. Шмельова [2; 12] та інших дослідників, які намагалися узагальнити аспекти та проблеми етнографічного дослідження міста.

З кінця 60-х років розвернулися етносоціологічні дослідження вчених Інституту етнографії АН СРСР та вчених, які співпрацювали з ними з інших наукових центрів, що займалися вивченням сучасних етнічних процесів не тільки у сільського, але і у міського населення. Серед провідних дослідників зазначимо, наприклад, Г. В. Старовойтову, яка навіть запропонувала виділити окрему субдисципліну – «урбаноетнографію», яка б вивчала різні етноси у містах [14, с. 6], Н. В. Юхневу [18], Н. А. Томілова [16] та ін. У контексті дослідження побуту та культури міст, у Білорусії було зібрано та надруковано матеріал, згідно з розробленим запитальником для вивчення етнокультурних процесів та їх ролі у розвитку радянського способу життя. Основна увага акцентувалася на суспільному та сімейному побуті молоді в умовах міста [13, с. 117-126].

Окрім усвідомлення необхідності у всебічному дослідженні міста та міської культури, нагальною стала потреба у систематизації досліджень, що передбачало створення етнографічних програм. Звичайно, думка про вивчення побуту, звичаїв міського населення виникла давно (слід згадати програму В. Н. Тенишева, створену на початку ХХ ст.). Серед програм, розроблених у другій половині ХХ ст., хотілося б виділити розробку М. Г. Рабіновича та М. Н. Шмельової [12]. Наголошуючи на феноменальності міста в якості об'єкта досліджень, що проявляється у значній соціальній, культурній та етнічній неоднорідності населення міста, різних шляхах походження та розвитку міст, учені виокремлюють декілька планів, згідно з якими може вестися робота з вивчення міста. По-перше, це може бути монографічне вивчення одного міста або групи міст (міста одного краю, пов'язані загальною історичною долею, наприклад, міста Бессарабії; міста

певного соціально-економічного типу, наприклад, портові, текстильні, шахтарські та ін.). По-друге, монографічне дослідження тієї чи іншої сторони міського життя (різні розділи матеріальної культури – житло, господарство, їжа, одяг; сім'я, обряди, свята) на матеріалі більш-менш значної групи міст у той або інший історичний період. По-третє, дослідження може бути акцентованим на загальні проблеми міста (походження міст, етнічні процеси, становлення міського способу життя, проблеми престижності в міському середовищі, традиційне і нове в житті городян, місто та етнічні традиції, зв'язок міста з селом тощо) на основі тієї чи іншої групи джерел. Окреме місце посідають джерелознавчі дослідження, які виявляють і характеризують певні групи джерел як матеріал для етнографії міста, й історіографічні роботи, в яких простежуються основні напрями досліджень, які проводяться, що допомагає виявляти білі плями у вивченні міста. Окрім цього, дослідники представили проєкт програми етнографічного вивчення міста [12, с. 29-34], яка побудована згідно з основними принципами дослідження сільського населення, тобто традиційної культури. Не викликає заперечень думка дослідників, що етнографічне вивчення міської культури буде мати майже ті ж розділи, що і при дослідженні сільського населення – характер поселення, групи населення, основні і підсобні заняття жителів, матеріальна і духовна культура, сім'я, суспільний і домашній побут. У матеріальній культурі – міське господарство, житло, одяг, начиння тощо.

Серед сучасних досліджень пострадянського простору, присвячених різним аспектам міської культури, хотілося б відзначити збірку «Етнографія Петербурга-Ленинграда», де підводиться підсумок трьох десятиліть вивчення етнографії Петербургу-Ленінграду Інститутом етнографії під керівництвом доктора історичних наук Н. В. Юхневої [17]. Реаліям повсякденного життя городян в роки непу та хрущовського десятиліття присвячена робота Н. Б. Лебіної та О. М. Чістікова [6], яка базується на значному фактичному матеріалі (матеріалах архівів, періодики, інтерв'ю), що, безперечно, зацікавить істориків, соціологів, етнологів, політологів. Також на широкому архівному та фактологічному матеріалі М. В. Борисенко виконав комплексне дослідження житла та побуту міського населення України у період 20-30-х років ХХ ст. [1].

Західна антропологія, яка теж, перш за все, мала своїм об'єктом традиційні культури та суспільства, замислилась з приводу специфічності підходу до польових досліджень у сучасних умовах. Західні антропологі наголошують на тому, щоб розділяти дослідження в місті і дослідження міста. Перші принципово не відрізняються від досліджень в інших середовищах. Сюди можуть входити вивчення сім'ї, релігійної обрядовості, ремісничих технологій тощо. Дослідження міста відрізняються цілісним підходом до об'єкта. Завданнями тут є дати всебічний, об'ємний опис якогось аспекту міського життя: вуличної торгівлі, масових розваг, певної професійної

субкультури, наприклад, власників породистих домашніх тварин тощо [3, с. 199-200].

Згідно з тим, що об'єктом етнографічного вивчення міст є міське населення у всій сукупності, окреслюються завдання, які необхідно вирішити етнографу в даному дослідженні. А саме: виявити особливості складу населення, джерела його поповнення; основні етнічні, соціально-професійні і культурно-побутові групи населення; простежити історію їх формування, розвитку, культурно-побутові особливості, відношення з іншими групами міського населення; виділити етнічні, соціально-професійні групи, які характерні тільки для даного міста/групи міст.

Серед основних проблем етнографічного вивчення міської культури можна виділити наступні:

– проблема класифікації міст не тільки за фактами первинного і подальшого їх призначення (військово-оборонні, торгові, промислові, адміністративні тощо), за соціальним складом тощо, але та з урахуванням етнодемографічних і етнотериторіальних аспектів;

– вивчення взаємовпливу міста і села (адже важливо вивчати і вплив сільської культури на міську, що сприяє збереженню традицій у народній культурі етнічних спільнот, а не тільки вплив міста на село);

– необхідність у розширенні джерелознавчої бази і використанні нових методів;

– потрібна розробка історіографічних аспектів в етнографії міського населення;

– на етнографічні розробки впливає і те, що звучилася предметна «речова» зона етнографії (з розвитком торгівлі, промисловості уніфікуються пред-

мети побуту, зникають етнічні особливості предметів). Етнічне навантаження несе не сам предмет, а відношення до нього, поводження з ним (відношення до національного костюму, головного убору). Інтер'єр поступово втрачає етнічне навантаження;

– основні складнощі, пов'язані зі збором сучасного матеріалу з етнографії міста і окремих соціальних, професійних та інших первинних контактних груп, лежать також у сфері психології. Кожен сучасний городянин є членом декількох контактних груп і часто не усвідомлює себе як носій певних специфічних традицій.

У зв'язку з поліфункціональністю міста, як адміністративного, політичного, торгового центру, як архітектурної форми організації простору, як соціального організму, що пов'язує різні субкультури, виникає і проблема впливу міського середовища на стосунки між людьми, формування міського стилю життя, стійкості побутування масової культури. Все це передбачає розгляд міста як цілісної системи, що стає можливим завдяки тісному переплетенню етнографічних досліджень з розробками інших гуманітарних наук. Таким чином, етнографічне дослідження міської культури безперечно набуває характеру полідисциплінарного та вимагає інтегрального підходу, тобто залучення методів різних наукових дисциплін: етнічної географії, етнічної картографії, історичної географії, етнічної демографії, етносоціології та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко М. В. Житло та побут міського населення України у 20-30-х рр. XX століття / М. В. Борисенко. – К. : Стило, 2009. – 357 с.
2. Будина О. Р. Этнографическое изучение города в СССР / О. Р. Будина, М. Н. Шмелева // Советская этнография. – 1977. – № 6. – С. 23–37.
3. Винер Б. Е. Полевая этнография в мегаполисе / Б. Е. Винер // Полевая этнография: Материалы международной научной конференции. – СПб., 2004. – С. 198–200.
4. Фіголь Д. І. До історії побуту робітників Львова в кінці XIX – початку XX ст. / Д. І. Фіголь // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959. – Вип. IV.
5. Крупянская В. Ю. Вопросы этнографического изучения быта рабочих / В. Ю. Крупянская // Этнографическое изучение быта рабочих. – М., 1968. – С. 12–17.
6. Лебина Н. Б. Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан / Н. Б. Лебина, А. Н. Чистиков. – СПб, 2003. – 340 с.
7. Науменко Г. Ф. Молодь соціалістичного міста: побут, традиції, звичаї / Г. Ф. Науменко. – К., 1979.
8. Орлов А. В. Сучасний побут робітничої молоді / А. В. Орлов. – К, 1970.
9. Пономарьов А. П. Сучасна сім'я і сімейний побут робітників Донбасу / А. П. Пономарьов. – К., 1978.
10. Рабинович М. Г. Очерки материальной культуры феодального города / М. Г. Рабинович. – М., 1988.
11. Рабинович М. Г. Очерки этнографии русского феодального города: Горожане, их общественный и домашний быт / М. Г. Рабинович. – М. : Наука, 1978.
12. Рабинович М. Г. К этнографическому изучению города / М. Г. Рабинович, М. Н. Шмелева // Советская этнография. – 1981. – № 3. – С. 23–34.
13. Ракова Л. В. Быт и культура городской молодежи / Л. В. Ракова. – Минск, 1989. – 127 с.
14. Старовойтова Г. В. Этнические группы в современном советском городе / Г. В. Старовойтова. – Ленинград : Наука, 1987. – 175 с.
15. Токарев С. А. О задачах этнографического изучения народов индустриальных стран / С. А. Токарев // Советская этнография. – 1967. – № 5. – С. 39–142.
16. Томилов Н. А. Современные этнические процессы у татар городов Западной Сибири / Н. А. Томилов // Советская этнография. – 1972. – № 6. – С. 87–97.
17. Этнография Петербурга-Лениграда. Тридцать лет изучения. 1974-2004. / [сост. и отв. ред. Н. В. Юхнева]. – СПб. : МАЭ РАН, 2004. – 402 с.
18. Юхнева Н. В. Изучение города как этнографическая проблема / Н. В. Юхнева // Этнографические исследования Северо-Запада СССР. – Л., 1977. – С. 141–148.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор Г. В. Боряк; к.і.н., професор Є. Г. Сінкевич

© Г. М. Стоянова, 2011

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2011 р.